

Иван М. БЕЦИЋ*

ПРИВАТНИ НОВЧАНИ ЗАВОДИ У УРОШЕВЦУ**

Айсиџраќи: Финансијско удруживање хришћанског живља на верској основи при еснафима датира још од краја XVIII и почетка XIX века. У првој деценији XX века српски занатлијски и трговачки слој налазио се у финансијски тешкој ситуацији због немогућности да се одупре страној конкуренцији. Да би се очувао занатлијско-трговачки сталеж на Косову и Метохији, као заточник српске мисли у османској империји, прибегло се оснивању новчаних фондова под окриљем Српске православне цркве. Ослобођењем и уласком Старе Србије у састав Краљевине Србије, потом Југославије, ови фондови прерасли су у праве новчане заводе. У раду је, на основу архивске грађе, анализиран рад банака у Урошевцу.

Кључне речи: Урошевачка банка, Урошевачка привредна банка, ес-конт меница, дивиденда, земљораднички дугови.

Све до седамдесетих година XIX века хришћанско градско становништво није имало потребе за кредитима већег обима. Уколико је и постојала потреба, појединци су до средстава могли доћи по принципу узајамног позајмљивања на кратке рокове, које је вршено без икакве надокнаде. Ситуација се променила после ослободилачких ратова Србије 1876–1878. године, када је услед прилика српско градско становништво (трговци и занатлије) почело да осиромашује и да се задужује, што је имало за последицу појаву зеленаштва у готово невероватним размерама. Камата на позајмљени новац кретала се од 150-200%,¹ па је у тим тренуцима зеленаштво добило још пежоративнији назив, каишарење.

* Научни сарадник, Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић, besic89@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1 Мил. Р. Гавриловић, *Привреда Јужне Србије*, Скопље, 1933, 137.

У таквим приликама српско градско становништво почело је економски да пропада што је угрозило и српске националне интересе. Ситуација је додатно била погоршана тиме да се поред већ константних пљачкашких акција албанских група све јаче осећала делатност бугарског егзархата. У почетку се она интензивно запажала источно од Шар планине, да би се крајем века утицај егзархата почео ширити и на подручје Косова. Акција се осећала не само у верско-политичком погледу, већ и у економском, будући да је била управљена и ка довођењу у материјалну зависност српског живља од егзархата и његових људи, чиме је припреман терен за интензивнију бугаризацију. Појачан турски зулум, као и акције Албанаца и Бугара интензивирале су процес иселавања Срба, што није прошло незапажено, па је у писму председника српске владе др Владана Ђорђевића упућеног Стојану Новаковићу 1899. године, наведено да је у последњих двадесет година из Косовског вилајета у Србију прешло 60.000 људи.²

Због свега наведеног, српска влада покушала је да од Порте добије овлашћење за рад српских самосталних новчаних завода, а улогу организатора поверила је *Београдској задрузи*. У ту сврху поверила јој је 1897. суму од 500.000 динара и задатак да у Скопљу и Битољу оснује српске банке са капиталом од 80.000 до 100.000 динара (3.340-4.170 турских лира).³ Ова замисао није заживела, будући да Порта није одобрила захтев српске владе. Последица овог неуспеха по српске сељаке са Косова била је та да су били принуђени да се поред градских зеленаша задужују и код Јањеваца, уз камату од 60 и више процената, што је константно погоршавало њихов положај.⁴

Оснивање новчаног завода било је отежано и тиме да је захтевало велике материјалне издатке, јер је било потребно специјално одобрење султана, а носило је у себи и бојазан да би турске власти могле једној таквој установи приписати политички карактер, те конфисковати имовину, а његове осниваче лишити слободе. Решење је пронађено у извесној аутономији православне цркве и у томе што је била под заштитом извесних пријатељских конзулата. Да би се избегло сумњичење турских власти приступило се оснивању установа које су имале карактер црквених фондова. Прва таква установа био је „Фонд цркве Светог Ђорђа”, основан у Призрену 1901. године, да би се установе овог типа појавиле у наредним годинама у свим већим местима Старе Србије. Фондови су оснивани по угледу на акционарска друштва у Краљевини Србији и испуњавали захтеве српског закона о установама овог типа.⁵

2 Михаило Војводић, „Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до Балканских ратова”, у: *Косово и Метохија, прошлости, садашњости, будућности*, (уредник: Коста Михаиловић), Београд, 2007, 89.

3 *Историја српског народа*, VI-1, Београд, 1994, 308.

4 *Цариградски гласник*, 12. март 1904.

5 Усклађеност са српским законом ишла је до танчина, па је чак и број оснивача био према српским прописима, где је члан 6 прописивао да је за оснивање акционарског друштва

Пролазак железничке пруге кроз Феризовић (Урошевац) био је догађај од значаја за ову варош, али испоставило се, истовремено је значао велики удар на српско пословање у овом месту. Наиме, од када је „први воз прошао кроз ову варошицу”, дошло је до праве најезде Цинцара, чиме је српски трговачки сталез добио озбиљног такмаца. Уз већ традиционалну окретност, Цинцари су у пословању примењивали и методе које су се сматрале недозвољеним. Ради освајања трговине ишли су са робом из радњи по неродимским селима и према паритету који би утврдили, вршили робну размену са сељацима. Пад трговинског обрта нагнао је виђеније Србе у Урошевцу да пођу путем Призрена и 1909. године оснују „Фонд цркве Светог цара Уроша”.⁶ Оснивачи фонда били су: Сава и Марко Синадиновић, Душан Лукић, Мита Николић, Цвеја Парлић, Спира Славковић, Марко Деспотовић, Глигорије В. Деспотовић, Риста Галић и прота Антоније Никшић.⁷ Акционарски капитал износио је 324.000 гроша, подељених на 200 акција од по 162 гроша. Уплата акција вршена је у недељним ратама од по неколико гроша, а уплата је ишла доста лакше него у Призрену, пошто је пословни свет стекао поверење у овај тип установа.⁸ Ова чињеница говори да су чланови управе фонда свакако били веома домишљати јер је пословање фонда било тајно и чињени су велики напори да турске власти не сазнају ништа.

Обртни капитал којим је фонд располагао био је усклађен са односом турског гроша према динару и прерачунат у динаре износио је 60.000 (2.000 акција од по 30 динара). Количина расположивог новца очито није била довољна за потребе становништва вароши, па је управа фонда почетком 1914. године упутила молбу Министарству народне привреде да га претвори у *Урошевачку банку* и допусти повећање вредности акција на 50 динара, чиме

неопходно најмање десет лица која пуноважно могу располагати својом имовином. Овакав приступ у многе је олакшао реструктурирање фондова у новчане заводе после ослобођења Старе Србије у Балканским ратовима. („Закон о акционарским друштвима”, у: *Трговачки законик и специјални послови Краљевине Србије, припремачени одлукама оштинских седнице и одељења касационог суда*, (уредник: Гојко Никетић), Београд, 1914, ССVI).

- 6 М. Р. Гавриловић је у раду *Развијак банкарства и привреде у Јужној Србији* (Скопље, 1931, 14), навео да је Фонд Св. цара Уроша основан 1907. Овај податак касније су преузели Милан Чемерић, „Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875 до 1937 године”, у: *Споменица двадесетогодишнице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, (уредник: Алекса Јовановић, Скопље, 1937, 698), као и Ђорђе Микић, који је обрадио политичка, културна и привредна стремљења у *Историји српског народа* (VI-1, 321). Да је Фонд основан 1909. види се из Архива Југославије, фонд министарства трговине и индустрије, фонд 65, ф. 1444, ај. 2428, (у даљем тексту АЈ, 65-1444-2428), Измене и допуне правила Урошевачке банке према одлуци акционара од 8. маја 1921. и *Правила Урошевачке банке* (Београд, 1914, 3).
- 7 АЈ, 65-1444-2428, Измене и допуне правила Урошевачке банке према одлуци акционара од 8. маја 1921.
- 8 М. Р. Гавриловић, *Развијак банкарства и привреде у Јужној Србији*, 14.

би главница банке била увећана на 100.000 динара. После одобрења, предвиђено повећање је уплаћено, а главница *Урошевачке банке* је према прописима могла бити додатно увећана на 200.000 динара.⁹ Повећање банчине главнице значило је и ширење круга акционара ван Урошевца. Тако су се међу акционарима нашли и мештани Драјковца, Стојковића, Штимља, Готовуше, Гачка, Косина (Мужичана), Битиње, Качаника и Неродимља.

Услед избијања Првог светског рата и окупације, банка се нашла у немогућим условима за пословање, па је свој рад започела у 1920. години и то више фиктивно неголи стварно. Током рата, највећи део банчиних акција непријатељ је конфисковао и уништио, док је део био изгубљен, а како банка није имала списак са бројевима акција, није било могуће тачно утврдити ко је све имао и са колико акција је располагао у моменту прекида рада банке. Ова невоља преброђена је тако што су, по упутству Министарства трговине и индустрије, сами акционари тражили уверења о акцијама од надлежних судова. Осим књиге акционара, у рату је страдала и комплетна архива фонда, а трудом управе, остала документација је сачувана. Материјална штета банке огледала се и у томе што она није више располагала ни намештајем ни канцеларијским материјалом, будући да је окупатор све однео.¹⁰ Додатни проблем да се крене са пословањем био је у стручном особљу, пошто се велики број мушке популације и даље налазио у униформи. Зато се управа банке обратила команди Шумадијске дивизије у Крагујевцу да се књиговођа Драгољуб Катић отпусти из војске и заузме своје место у банци.¹¹

Околности су утицале да се први збор акционара одржи тек 8. маја 1921. године, а позив на збор упућен је три недеље раније.¹² Салдо *Урошевачке банке* после рата показивао је да је она поседовала непокретну имовину у вредности од 300.000 динара, што је било више него што је она плаћена, док се на штедњи налазила сума од 375.000 динара, што је указивало поверење штедиша према овој новчаној установи. Део средстава на штедњу био је исељеничког порекла, а банка је велику захвалност исказивала Милану Стошићу из Индијанополиса, који је још од оснивања фонда био агилан у САД-у да исељеници из урошевачког краја шаљу новац рођацима у домовини преко *Урошевачке банке*.¹³

9 АЈ, 65-1444-2428, Молба Урошевачке банке Министарству трговине и индустрије од 23. октобра 1920.

10 Ратна штета српским банкама у Првом светском рату процењена је на 100 милиона златних франака. Поготово су пострадали новчани заводи који су се налазили у бугарској окупационој зони, будући да су бугарски војници односили буквално сву имовину. (Мари-Жанин Чалић, „Социјална историја Србије 1815-1941“, *Усјорени најпредак у индустријализацији*, Београд, 2004, 203).

11 АЈ, 65-1444-2428, Телеграм управе Урошевачке банке.

12 *Службене новине Краљевства СХС*, 15. април 1920, бр. 84, 3.

13 АЈ, 65-1444-2428, Извештај Управног одбора Урошевачке банке о раду у 1920. години поднесен редовном збору акционара на дан 8. маја 1921.

Пословање у послератним приликама веома се разликовало од предратног. Недовољна количина пољопривредних артикала и недостатак производа мирнодопске коњунктуре утицали су да су цене производа биле изузетно високе. Нагомилавање папирних новчаница различитих земаља и пад њихове вредности, јер су често биле без реалне подлоге, и социјално-политичка несигурност нису стварале погодно тле за раније практиковане начине пословања. Ипак, за новчане заводе то је била прилика да се брзо развију, јер у жељи да се надокнади изгубљено, као и широк дијапазон потрошачких потреба, изискивале су велику потребу за кредитима, што је изазвало навалице на шалтере банака. *Урошевачка банка* је пре рата могла у потпуности да задовољи потребе привредника, док је у новим околностима постојећи капитал био nedовољан. Потреба изградње и снабдевања тржишта артиклима пружале су прилику да се чисто трговачким пословима оствари велика добит. Како је највећи број оснивача банке или њихових наследника припадао баш трговачком кругу (сви чланови Управног одбора осим Милана Никшића, који је био учитељ, а касније школски надзорник) и тај посао им није био стран, попут многих новчаних завода и *Урошевачка банка* упловила је у небанкарске воде. Од маја 1920. године узела је у закуп среску велепродају дувана, што је донело висок профит, тако да је банка од зараде могла да прибави сав неопходан материјал за даље несметано пословање и заврши прву послератну годину са зарадом од 80.289,34 динара. На предлог првог послератног Управног одбора који су чинили: Лазар Славковић, председник; Марко Синадиновић; Глигорије Деспотовић; Душан Лукић и Милан Галић, 70.000 динара пребачено је у резервни фонд, док је остатак пренесен у добит за следећу годину.¹⁴ Овај поступак имао је за циљ да се позиције банке осигурају, а финансијска моћ повећа, па стога нису дељене ни тантијеме члановима Управног и надзорног одбора.

Нови услови пословања изискивали су потребу промене одређених чланова банчаних правила. Предратне главнице износиле су вредност у злату, што је у послератном периоду велике инфлације било неоствариво. Инфлација је утицала и на то да се висина дневница особљу банке удвостручи, али и да се суме које су штедише желеле да подигну увећају, а време потребно за њихову исплату скрати.¹⁵ Нестанак исплате у злату стварао је проблеме

14 Исто.

15 Уочи рата чланом 25 утврђено је да банка штедишама исплаћује улоге: до 200 динара одмах, до 500 после 3 дана, до 1.000 после 6 дана, до 2.000 после 10 дана. За улоге веће од 2.000 динара рок исплате одређивао је Управни одбор. Већ на првом збору акционара одлучено је да се улози до 500 динара исплаћују одмах, до 1.000 за 2 дана, до 2.500 до 4 дана, до 5.000 до 8 дана, док је Управни одбор одређивао темпо исплате за улоге изнад 5.000 динара. (АЈ, 65-1444-2428, Измене и допуне правила Урошевачке банке према одлуци акционара од 8. маја 1921.)

банкама, будући да су предратни комитенти, свесни разлике у вредности, желели да им се уложени новац у злату врати у металу, а не у папиру. И *Урошевачка банка* имала је такав проблем са једним штедишом, будући да је разлика у реалној вредности била вишеструка.¹⁶ Незадовољство улагача било је оправдано, јер се држава штитила после укидања златне подлоге динара ажијом тј. одређеним процентом додатка који је надомештавао разлику у вредности, док грађанима није признавала то право. У тренутку када је упутио жалбу министарству, држава је ажију већ зарачунавала на 100%, да би два месеца касније она већ износила 300%.¹⁷

У првој половини 1921. године банка је у потпуности обновила свој рад и отпочела да издаје зајмове привредницима. Акционари банке били су свесни да њихова установа не располаже потребном количином капитала и да се он мора постепено повећати. Зато је дошло до нових измена и допуна у банчиним правилима и акционари су добили рок од пет недеља да доплате по 50 динара на акцију, чиме је капитал био увећан на 200.000 динара. При том је дошло и до промене вредности акција, тако да се у оптицају појавило 2.000 акција од по 100 динара, уместо старих које су вределе по 50 динара.¹⁸

У 1922. години дошло је и до прве поделе дивиденде акционарима, а највише прихода од банкарских послова доносио је есконт меница, док је осетна зарада долазила и од трговине робом и приходима са банчиног имања. Да је *Урошевачка банка* стекла добру репутацију у свом крају види се и из тога што су се осим физичких, као акционари појавила и правна лица. Тако се међу акционарима могу наћи и „Фонд Светог Стефана Првовенчаног“ из Неродимља и урошевачка Црква светог цара Уроша, чији је новац у акције уложио тугор имања Анђелко Стаменковић.¹⁹ Банчин делокруг послова свео се скоро искључиво на есконт краткорочних меница, будући да је носио најмање ризика, мада је од непокретности зарадила 15.200 динара. Да би дошла

16 Урош Петковић из Дворана упутио је жалбу Министарству трговине и индустрије јер је 28. маја 1915. године уложио 2.000 динара у злату, док му је банка гарантовала повраћај новца у номиналној вредности у папиру. (АЈ, 65-1444-2428, Жалба Уроша Петковића од 27. априла 1921.)

17 Ivan M. Bescić, *Finansijska politika Kraljevine SHS 1918-1923*, Beograd, 2003, 86.

18 У поменутој литератури владало је мишљење да је Урошевачка банка до избијања рата имала уплаћени капитал од 200.000 динара. Ово мишљење било је заступљено јер је банка 1914. године у својим правилима предвидела издавање 4.000 акција од по 50 динара. Међутим, у стварности је било уплаћено само 2.000 акција, па су из тог разлога акционари 1922. године доплатили још по 50 динара по акцији, чиме је банчин капитал заиста износио 200.000 динара. (АЈ, 65-1444-2428, Измене и допуне правила Урошевачке банке усвојене на збору акционара одржаног на дан 12. марта 1922.)

19 АЈ, 65-1444-2428, Списак пријављених за III редовни збор акционара Урошевачке банке одржаног на дан 25. фебруара 1923.

до новца и проширила пословање, банка је продала имање које је било у њеном поседу за 108.058 динара чиме је повећана њена солидност.²⁰

Инфлаторни период који је трајао до почетка 1923. године био је погодан за пословање банака, мада су највећу зараду доносили трговачки послови. Време просперитета за новчане заводе отпочело је заустављањем пада вредности домаће валуте и трајало је током њеног јачања до 1925. Иако је после те године настао период стагнације, банке су углавном позитивно пословале. Карактеристика банкарства у целом источном делу државе била је та да је постојало много новчаних завода са невеликим капиталом, а хроничан недостатак капитала осећао се и у *Урошевачкој банци*. Да не би у превеликој мери ризиковали новац штедиша, будући да је банка имала велику суму улога у односу на сопствени капитал, чланови Управног одбора предложили су повећање главнице на 1 милион динара. Динамика је била одређена тако да се 200.000 динара уплати одмах, а да се остатак до милион динара уплати до краја 1924. године. Испуњење зацртаног повећања банчног капитала било је олакшано продајом непокретног имања, али и тиме што је резервни фонд банке са 203.094,09 динара премашио висину главнице и по предлогу Управног одбора унет у њу, а акционарима су издате акције у вредности оних које су поседовали.²¹

Током 1923. године изван број банчних клијената куповао је имања и стога подизао своје улоге из банака. То је био својеврстан тест за банку и како је она својим улагачима исплаћивала новац на време, стекла је још веће поверење грађана. *Урошевачка банка* је својим штедишама у овој години повећала плаћање камате са 6% на 8%, што говори о жељи да се повећа сума новца коју би банка могла да употреби за кредитирање клијената. У банчним документима нигде се експлицитно не наводи проценат уз који је банка давала есконт, али је потреба за кредитима у 1923. била велика и активна каматна стопа забележила је нагли скок и кретала се између 20% и 24%. У наредној години забележен је врхунац каматне кризе, па је у њој обична камата достигла 24%, а понегде је она износила и преко 30%.²² Оваква ситуација на тржишту поговарала је банкама и оне су све у овим годинама бележиле високе зараде.

Потреба важнијих новчаних завода северно од Качаника да на Скопској продуктној берзи имају свог главног посредника утицала је да се у Скопљу 1923. оснује банка *Сџара Србија*, са капиталом од 5 милиона динара. У њеном оснивању учествовале су: *Призренска*, *Пећка*, *Приштинска*, *Урошевачка*, *Вучијирнска*, *Јужно-српска банка* из Косовске Митровице и *Гњиланска*

20 АЈ, 65-1444-2428, Извештај Управног одбора Урошевачке банке из Урошевца, поднесен III редовном збору акционара на дан 25. фебруара 1923.

21 Исто.

22 Новак Поповић, Душан Мишић, *Наша домаћа привреда, фактори, стање, унапређење*, Београд, 1929, 60-61.

привредна банка.²³ Додатни интерес огледао се у томе што је Урошевац највише пословних веза одржавао управо са Скопљем, а *Урошевачка банка* као оснивач и акционар учествовала је са 120 акција од по 1.000 динара и имала једног члана у Управном одбору.²⁴

Пословање банке у 1924. години било је успешно, али добит није била адекватна оствареном обиму послова. Проблем са којим су се новчани заводи сусретали у то време били су изузетно високи порези на добит, пошто у потрази за преко потребним новцем држава није презала од драстичних мера. Нарочито су високе порезе и прирезе наметале самоуправне установе, општине и окрузи, а до великих проблема долазило је стога што су они наплаћивани према заради од претходне године, па је до поделе дивиденде могло доћи само уколико је зарада у текућој премашивала зараду у претходној години. *Урошевачка банка* била је оптерећена у овој години са 62.260 динара пореза и приреза, што је износило 75% од добити.²⁵ Велики проценат зараде који је морао бити уплаћен за измирење пореза утицао је да Управни одбор да предлог да се остатак од 50.000 динара не подели, већ дотира резервном фонду и том приликом је први пут неједногласно изгласан неки предлог банчине управе.

Без обзира на стално повећање банчине главнице, урошевачки крај имао је потребу за знатно већом количином кредита. То је утицало да се 1924. године образује још један завод у вароши, који је понео име *Урошевачка привредна банка*. Иницијативу за покретање завода предузели су половином претходне године: Лазар Славковић и Рајко Бакић, индустријалци; Глигорије Деспотовић, Сава Чичкарић, Станоје Вилић, Алим Умеровић, Милош Миленковић, Тодор Деспотовић, Илијаз Бећировић, Сима Павловић, сви трговци; Алекса и Стаја Поповић, учитељи; Добривоје Бошковић, колар и Аритон Марковић, ковач. Предвиђени капитал банке био је 1 милион динара, подељен у 5.000 акција од по 200 динара.

У молби упућеној Министарству трговине и индустрије оснивачи су навели као своје мотиве за оснивање банке то што се Урошевац као варош развио у привредном погледу, будући да је утоварна и истоварна станица за Призрен, Ђаковицу и Гњилане и да се у крају осећа потреба за новим новчаним заводом.

23 М. Чемерић, *нав. дело*, 721-722.

24 АЈ, 65-1444-2428, Извештај управног одбора Урошевачке банке из Урошевца, поднесен IV редовном збору акционара на дан 16. марта 1924.

25 АЈ, 65-1444-2428, Извештај управног одбора Урошевачке банке из Урошевца, поднесен V редовном збору акционара на дан 29. марта 1925. Код појединих новчаних завода начин наплате и висина одређеног пореза изазивали су још драстичније проблеме. Примера ради, Српска штедионица у Дарувару је у 1923. години приказала чисту добит од 63.000 динара. Порез на добит одређен је са 30.000 динара (47,6%), али када су томе додати општински порези, укупан порез износио је 100.000 динара, односно преко 150% чисте добити. (*Стенографске белешке Народне скупштинине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Редован сазив за 1926/27, књ. VI, излагање Мехмеда Спаха, Београд 1927, 5).

Уз то, постојао је велики број емиграната у САД који су слали новац својој родбини, али је он завршавао у Скопљу и њиме су се користили разни спекуланти који нису имали ничег заједничког са урошевачким крајем и банка је желела да се са посебном пажњом посвети управо прикупљању тих уштеђевина.²⁶ Оснивачки одбор ступио је у контакт са одређеним бројем угледнијих људи који су пристаили да уложе новац на штедњу чим завод отпочне са радом, а доминантан број трговаца у оснивачком одбору утицао је да се за банчину зграду изнајми зграда у центру која је имала четири магацина у свом саставу, чиме је остављана могућност за бављење пословима са робом. Банка је отпочела са радом 2. јануара 1924. и без обзира на потешкоће које су се јављале око уплате главнице, до краја године уплаћен је готово цео предвиђени капитал. Осим есконтовања меница на три месеца, банка се бавила посредовањем и комисионим пословима и остварила добит која је послужила да се банка опреми намештајем и потребним материјалом, а осим редовних одвајања за тантијеме члановима управе банке, 15% добити одвојено је у установљени фонд за повећање главнице. Остатак добити од 23.543,70 динара дотиран је резервном фонду.²⁷

Акционари завода били су из Урошевца, Старог Села, Неродимља, Призрена, Штимља, Летнице, Биба и Приштине, а њихова национално-верска структура осетно се разликовала од акционара *Урошевачке банке*. То је разумљиво, с обзиром да се први новчани завод у Урошевцу развио из фонда који је био при месној православној цркви, па се као несрпски живаљ помињу као акционари само Алим Умеровић и Хусејин Гроздовић. У случају *Урошевачке привредне банке* ситуација је била потпуно другачија и од 211 акционара који су положили своје акције за оснивачки збор одржан 30. новембра 1923. године, њих 56 било је муслиманске вероисповести, а један акционар је био Грк.²⁸ Занимљиво да је Алим Умеровић осим што је био акционар *Урошевачке банке*, био и члан Управног одбора *Урошевачке привредне банке* и са 180 акција био један од водећих акционара. Највише акција у новооснованој банци имали су председник Управног одбора Лазар Станковић, који је са братом Тодором укупно имао 430 акција, колико су имала и браћа Глигорије и Димитрије Деспотовић.

Иако је могућност подизања кредита оснивањем новог новчаног завода порасла, у Урошевцу се и даље осећала потреба за капиталом. Аграрна криза која је почела 1925. године и застој у пласману пољопривредних производа упућивали су све већи број пољопривредника на задуживање код банака.

26 АЈ, 65-1444-2428, Молба оснивачког одбора Урошевачке привредне банке Министарству трговине и индустрије од 30. априла 1923.

27 АЈ, 65-1444-2428, Извештај управног одбора Урошевачке привредне банке поднет на збору акционара на дан 29. марта 1925.

28 АЈ, 65-1444-2428, Списак депонованих признаница за збор акционара од 30. новембра 1923.

Били су то тренуци када су неаграрни привредници показивали слабо интересовање за кредите код банака, па су главни корисници кредита постали земљорадници. Несавремена производња, ситан посед и традиционално гајење одређених култура а не оних које су биле тражене на тржишту, представљали су главни узрок да је домаћинство на ситном сељачком поседу производило количине робе довољне углавном за биолошки опстанак породице. Аграрна криза утицала је да се сељаштво задужује код банака под веома неповољним условима и западало је у право дужничко ropство. Банке, међу њима и урошевачке, користиле су систем задуживања путем меница на 3 месеца. То је значило да су менице после истека рока морале бити мењане, уз обрачун камате и осталих трошкова. Како сељаштво није имало сталне приходе, већ су они били у јесен, јасно да је њему отплата на годишњој камати била пуно повољнија. Међутим, у оскудици повољних кредита пољопривредници су били принуђени да пристају на све услове, што су банке обилато користиле. Урошевачке банке омогућавале су и други вид задуживања, а он се односио на полагање хипотеке. Опрезност у пословању огледа се у томе што су зајмови давани што већем броју лица, тако да ликвидност банака није долазила у питање. Одлучујући чинилац при додели кредита била је лична вредност комитента. Управни одбори су на основу процене валидности имовине и кредибилитета комитента одлучивали коме ће доделити кредит. У периоду до 1931. године није било много случајева да се наплата потраживања врши судским путем, што говори о добром избору комитената, али и о периоду када задужења грађана још увек нису достигла висину која је била неподношљива за враћање, нити се број презадужених грађана приближавао критичној тачки да се доводила у питање биолошка егзистенција дужника.²⁹

Са друге стране, Урошевац се те године нашао у особеној ситуацији, будући да је дошло до продаје имања Турака који су се у великом броју иселили исте године у Турску.³⁰ То је утицало да су поједини улагачи подизали новац са штедње, ради куповине имања, тако да прилив новца од штедиша није био као ранијих година. *Урошевачка банка* узела је један већи кредит од *Народне банке*, на чије је коришћење имала право још од 1912. године као тадашњи угледан фонд, а у 1926. години користила је и кредит од 200.000 динара код *Државне хийоџекарне банке*. Ову могућност *Привредна банка* као нови завод није могла имати у прве две године постојања, али је успела

29 Примера ради, у 1926. години Урошевачка привредна банка имала је само један случај судске наплате својих потраживања. (АЈ, 65-1444-2428, Извештај управног одбора Урошевачке привредне банке поднет на III редовном збору акционара на дан 27. фебруара 1927).

30 Турци су чинили трећу по броју популацију у Урошевцу. У 1921. години од 3.534 становника, Албанаца је било 1.425, а Срба 1.415. (*Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год*, Сарајево, 1932, 98).

да узме кредит од 300.000 динара код *Извозне и кредитне банке* у Скопљу. Могућност да дође до повољних кредита код државних финансијских установа *Привредна банка* користила је од 1926. године, а потребну количину капитала обезбеђивала је додатним кредитом код банке *Сџара Србија*.³¹

Високи јавни намети смањивали су зараду акционарима, па су поједини замољавали установу у којој су били сувласници да се смањи камата на зајмове које банка даје својим акционарима. Управни одбор *Урошевачке банке* изашао је у сусрет својим акционарима по овом питању. *Привредна банка* није се ограничила у свом пословању само на есконт меница, већ се упустила и у трговину некретнинама. Управа је одлучила да од Јахје Бајрамовића купи земљиште величине 3,5 хектара, које би испарцелисала и касније продавала као плацеве за градњу. Земљиште се налазило на Сењаку, где је регулационим планом било планирано ширење вароши. Вредност ове инвестиције била је 75.000 динара, на шта је требало додати трошкове преноса и тапија. Процес преноса земљишта у посед банке довршен је фебруара 1927. па је до краја 1926. године Бајрамовићу било исплаћено 17.000 динара, док је остатак регулисан у години преноса. Продаја плацева отпочела је у 1928. години, а нова инвестиција била је куповина једне зграде са плацем од Дане Марковића, кафеције из Липљана, са циљем да банка подигне своју зграду у улици Краља Александра, на броју 82.³²

Карактеристика пословања урошевачких банака до тренутка када је југословенско банкарство захватила криза било је да су оне успешно пословале и као и већина новчаних завода у земљи, бавиле се кредитирањем земљорадника. Још од избијања аграрне кризе сељаштво је било принуђено да се задужује по неповољним условима, а слабе жетве 1927. и 1928. и осредња жетва 1929. године године само су поспешиле тај процес, пошто је цена жита била несразмерна према цени артикала који су били неопходни земљорадницима. Виђење Управног одбора *Привредне банке* у многоме осликава стање у коме се налазила пољопривреда источног дела државе. Саветовали су рационалну обраду земље и повећање производње. Било је неопходно да се набави квалитетније семе пшенице, „Потиско” и побољша каквоћа сточног фонда довођењем приплодних грла пастува и бикова подесних за месне прилике. Како је у урошевачком крају житарство било једини извор прихода, неопходно је било обогатити понуду аграрних производа на тржишту. У том циљу саветовали су поспешивање развоја воћарства, пчеларства и живинарства, а неопходно је било и побољшање комуникација са селом. Да би сељаштво имало могућности да

31 АЈ, 65-1444-2428, Извештај управног одбора Урошевачке банке поднет на VI редовном збору акционара на дан 28. фебруара 1926. и Извештај управног одбора Урошевачке привредне банке поднет на III редовном збору акционара на дан 27. фебруара 1927.

32 АЈ, 65-1444-2428, Извештај управног одбора Урошевачке привредне банке поднет на V редовном збору акционара на дан 3. маја 1929.

нешто заради и изван сезоне, требало је помоћи оснивање предузећа заинтересованих за рударство и чак увести јавне радове. Не желећи да придикује начину распореда средстава у државном буџету, банка је изнела констатацију да је власт посвећивала велику пажњу просветном и културном подизању села, али да је сеоска економија заслуживала много више од уложеног.³³

Табела 1. Главне позиције Урошевачке банке (у динарима)³⁴

Година	Капитал	Есконт меница	Улози на штедњу	Добит за поделу	Дивиденда у %
1921.	100.000	638.552,85	703.420,32	24.000	24
1922.	200.000	1.034.009	807.442,49	15.000	7,5
1923.	860.000	1.362.059	1.171.090,25	80.000	10
1924.	1.000.000	1.924.214	1.315.017,60	–	–
1925.	1.000.000	2.338.988	1.474.131,35	100.000	10
1926.	1.000.000	3.087.805	2.136.764,54	100.000	10
1927.	1.000.000	3.580.030	2.324.025,30	120.000	12
1928.	1.000.000	2.979.995	2.659.358,55	110.000	11

Табела 2. Главне позиције Урошевачке привредне банке (у динарима)³⁵

Година	Капитал	Есконт меница	Улози на штедњу	Добит за поделу	Дивиденда у %
1924.	967.480	1.424.000	397.767,67	–	–
1925.	1.000.000	1.822.274,50	429.418,51	100.000	10
1926.	1.000.000	1.944.325	431.227,96	60.000	6
1927.	1.000.000	2.781.000	612.728,28	50.000	5
1928.	1.000.000	2.628.910	709.939,12	50.000	5
1929.	1.000.000	2.299.910	626.298,47	100.000	10
1930.	1.000.000	2.397.610	745.373,40	100.000	10

Светска економска криза избила је крахом берзе у Њујорку 1929. године. У Европи се осетила током 1930. пошто је дошло до повлачења америчких кредита, који су првенствено били краткорочни. Као аграрна земља у којој је од индустрије постојала само сировинска база или се искоришћавала до нивоа производа, Југославија се није одмах нашла на удару кризе.³⁶

33 АЈ, 65-14442428, Извештај управног одбора Урошевачке привредне банке поднет на VII редовном збору акционара на дан 15. марта 1931.

34 АЈ, 65-1444-2428, Рачуни добитака и губитака Урошевачке банке 1921-1928 и *Compass, Jugoslawien*, Wien, 1932, 403.

35 АЈ, 65-1444-2428, Рачуни добитака и губитака Урошевачке привредне банке 1924-1930.

36 Smiljana Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918–1941)*, Beograd, 1986, 104.

Међутим, од почетка 1931. године новчани заводи имали су проблеме са пласирањем новца у нове зајмове, јер су се привредници и поред снижених камата нерадо одлучивали на нове послове, ради ниских зарада. Пад хартија од вредности, криза поверења, недостатак новца, кога је у оптицају било три пута мање од евентуалних улога улагача и штедиша, принудили су банке на тражење отплата по већ постојећим зајмовима, док се на давање нових није ни помишљало. Пад цена некретнина и покретности учинио је да су банке одједном остале на несигурним подлогама. Да би стабилизовала вредност динара *Народна банка* је извршила знатну рестрикцију кредита, што је изазвало отказе истих и смењивање великих новчаних завода мањим, што је за последицу имало панику улагача и њихову навалу на шалтере. Нарочито у последњем тромесечју 1931. банкарство је ушло у опасну фазу кризе поверења, јер је током септембра и октобра дошло до праве навале на шалтере и подизање улога.

У средишту дубоких поремећаја изазваних најразорнијом дотадашњом кризом у свету налазила се пољопривреда. Аграрна криза имала је снажно последично дејство на друге гране привреде, поготово у земљама у којима је, попут Југославије, била присутна аграрна пренасељеност. Катастрофалан пад цена житарица и осталих пољопривредних производа 1931. и 1932. године довео је презадужено сељаштво до ивице пропасти. Према једној анкети коју је спровела *Привилејована аграрна банка* у 1932. години, трећина сељачких газдинстава у Југославији била је задужена. У 1931. њихов приход од пољопривреде био је 2,5 милијарди динара, док је дуг доспео за наплату износио 1,25 милијарди динара, од чега је 800 милиона било на износ камате, а 450 милиона на отплату главнице.³⁷ Велику отежавајућу околност чинио је и страховити пад цена пољопривредних производа, јер „у време када се користио кредитима, жито је било 300 динара за квинтал, а сад кад је требало да врати зајам, пшеница је пала на 100, а кукуруз на 80 динара”.³⁸ У таквим околностима био је угрожен есенцијални слој становништва државе и она се постарала да га заштити доношењем Закона о заштити земљорадника 19. априла 1932. године, којим је уведен мораторијум на исплату сељачких дугова. Иако је законом предвиђено да се и новчани заводи којима је угрожена ликвидност могу заштитити њиме, у пракси је то значило паралисање рада банака. Мораторијум, који је у почетку уведен на 90 дана и прописао да се земљорадници договоре о начину плаћања дуга са повериоцима, за новчане заводе значио је престанак рада у банкарском духу, па је највећи број њих прешао у стање ликвидације дотадашњих послова, по чему је 1932. година постала најтежа за пословање банака. Мораторијум на отплату дугова

37 Dragana Gnjatović, „Privilegovana agrarna banka u ulozu likvidacione banke”, u: *Bankarstvo*, br. 9-10, Beograd, 2011, 16.

38 Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Rijeka, 1970, 495.

константно је продужаван, а тенденција *Народне банке* и Министарства трговине и индустрије да се каматна стопа максимизира ограничавала је могућност зараде која је могла бити постигнута на основу тржишних кретања. Представници новчаних завода у Вардарској бановини одржали су заједничку седницу у Скопљу 27. децембра 1933. године и упутили резолуцију министру трговине и индустрије против доношења закона и уредби о регулисању кредитних односа. До одлуке о максимизирању камата је ипак дошло и одлучено је да каматна стопа на позајмљене суме не може прећи 12,5% годишње, а камата на новчане улоге 6,5% годишње.³⁹ Константно продужавање мораторијума било је агонија за новчане заводе, јер им је капитал био заробљен, а евентуално побољшање стања у пољопривреди није било на видiku. Према процени *Привилејоване аграрне банке* приход у новцу од пољопривреде, по одбитку потрошње у натури, могао је 1934. године да износи 1.451 динар по кући, тј. месечно 121 динар, односно 4 динара дневно, што значи да би на једног члана сеоске породице долазила сума испод једног динара.⁴⁰

Владе су одлагале коначно решење „сељачког питања” што је земљорадницима погодовало јер су били ослобођени обавезе да плаћају задужења, али их је ускраћивало за сваки нови кредит. У коштац са проблемом ухватила се влада Милана Стојадиновића која је Уредбом о ликвидацији земљорадничких дугова од 25. септембра 1936. прописала да се земљорадницима отпише 50% дуговања, да се камата на преостала дуговања смањи на 4,5%, а рок за њихову отплату продужи на дванаест година. За новчане заводе ово је значило отписивање четвртине земљорадничких дугова, а наплата остатка на тај начин што ће *Привилејована аграрна банка* њима надокнадити 50% отписаних потраживања у року од 14 година, а 25% у року од 20 година. За одобрену вредност надокнаде новчани заводи добили су бонове са каматом од 3% годишње.⁴¹

Највећи број приватних новчаних завода није успео да се опорави од спроведених мера и преко примера *Урошевачке банке* може се сагледати агонија приватног банкарства у Краљевини Југославији. Развој ситуације и стално продужавање мораторијума указивало је да се нормално пословање не може наставити и Коста Куртић је на збору акционара одржаног 1. априла 1934. године дао предлог да банчина управа сагледа ситуацију и по потреби затражи заштиту. *Урошевачка банка* упутила је Министарству трговине и индустрије молбу за заштиту 14. фебруара 1936. године. Као разлог за свој поступак навела је да није у могућности да наплати потраживања по меницама што земљорадника, што оних комитената који нису припадали заштићеном слоју, али су користили ситуацију и нису плаћали доспеле обавезе.

39 АЈ, Централни прес биро, 38-575-742, Вардар, 2. јануар 1934.

40 Nikola Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930-1934*, Beograd, 1968, 197.

41 D. Gnjatović, *nav. delo*, 14-18.

У тренутку покретања процеса за заштиту банчино стање било је позитивно, јер је актива износила 3.478.000, док су банчине обавезе биле у висини од 2.286.000. Сума дужника по меницама била је 2.543.000, расположива готовина 18.000, резервни фонд 243.000, а банка је поседовала и хартије од вредности у висини од 268.500 динара. Банка је дуговала 1.858.000 динара по штедним улозима, *Пошијанској штедионици* у Скопљу 57.060 динара, банци *Сџара Србија* 77.425 динара, што је са дугом акционарима износило 2.286.000 динара.⁴²

Новчани завод поседовао је следеће непокретности:

- зграду у чијем се приземљу налазила банка са два одељења, радњу са два одељења, два магацина и спрат, у вредности од 180.000 динара;
- две зграде са гаражом, 4 магацина, виноградом и баштом у вредности од 199.500 динара;
- две приземне зграде у вредности од 50.000 динара;
- једну приземну зграду у вредности од 19.100 динара;
- спратну и приземну зграду у вредности од 31.000 динара;
- ливаду и башту у вредности од 43.200 динара,
- као и покретну имовину у поменутиим грађевинама у вредности од 44.295 динара.⁴³

Осим ненаплативости земљорадничких меница до проблема у раду банке долазило је и приликом темпа исплате штедних улога. Завод је последњи улог примио августа 1932. године и од тада их није више примао. Штедише су покушавале да подигну свој новац на сваки могући начин, а нису презали ни од жалби и тужби надлежном суду. Случај банке са улагачем Ђорђем Павлетовићем, земљорадником из Дворана, може послужити као пример да су проблеми штеђе, осим крајње озбиљности, попримали и трагикомичан карактер и знали дуго да потрају. Поменути штедиша имао је улог од 100.000 динара и тражио да их подигне позивајући се на тешку материјалну ситуацију. Зато је захтевао покретање стечаја банке код суда у Приштини, јер би у том случају банчина имовина била продата, а из стечајне масе би се намиривале штедише. Павлетовић је био свестан да је покретање стечајног поступка за завод под заштитом немогућ, али сматрао је да се и за штедише мора наћи неко решење, пошто је Управни одбор банке „напунио џепове”. На поступак Павлетовића жалила се банка, будући да су њени представници били позвани на саслушање код суда. Банка је тужитељу понудила некретнине у вредности улога, али је он захтевао исплату у новцу. Како спор није престајао, представници банке затражили су интервенцију министарства трговине и индустрије, а у своју корист приложили следеће „доказе”.

42 АЈ, 65-1444-2428, Стање Урошевачке банке на дан 1. јануара 1936.

43 АЈ, 65-1444-2428, Протокол процене имовине Урошевачке банке рађен на дан 28. фебруара 1936.

На основу уплата новца на штедњу и исплата камата за период од 1921. године од када је Павлетовић постао њихов комитент, банчина управа је израчунала да је он подигао „свој” новац, а да је сума на рачуну, у ствари камата, те да нема разлога да се толико жали.⁴⁴ Жеља да се што пре дође до новца увлачила је банчину управу у кршење закона. На извештај број жалби б. априла 1940. године инспекцију о раду банке извршио је начелник одељења за банкарство и осигурање и утврдио да је током протеклих година вршена исплата одређеним улагачима мимо распореда и противно члану 20 Уредбе о заштити новчаних завода и њихових повериоца.

Банка је својим повериоцима до 3. априла 1940. године исплатила:

- у 1936. години – 72.692,68 динара;
- у 1937. години – 38.565 динара;
- у 1938. години – 168.647,25 динара и
- у 1939. години – 224.352,35 динара.⁴⁵

Необјављени извори

Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије.
Архив Југославије, фонд Централног прес бироа.

Објављени извори

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год, Сарајево, 1932.
Правила Урошевачке банке, Београд, 1914.
Стенографске белешке Народне скупштине Срба, Хрвата и Словенаца, Редован сазив за 1926/27, књ. VI, Београд, 1927.
Трговачки законик и стецишни поступак Краљевине Србије, протумачени одлукама опште седнице и одељења касационог суда, (уредник: Гојко Никетић), Београд, 1914.
Compass, Jugoslawien, Wien, 1932.

Штампа

Службене новине Краљевства СХС, 1920.
Цариградски гласник, 1904.

44 АЈ, 65-1444-2428, Жалба Ђорђа Павлетовића од 20. јуна 1936. и Молба Урошевачке банке Министарству трговине и индустрије од 25. априла 1936.

45 АЈ, 65-1444-2428, Извештај Урошевачке банке министарству трговине од 3. априла 1940.

Литература

- Becić 2003: I. M. Becić, *Finansijska politika Kraljevine SHS 1918–1923*, Stubovi kulture, Beograd.
- Војводић 2007: М. Војводић, „Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до Балканских ратова”, у: *Косово и Метохија, прошлости, садашњости, будућности*, (уредник: Коста Михаиловић), Српска академија наука и уметности, Београд.
- Vučo 1968: N. Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930–1934*, Prosveta, Beograd.
- Гавриловић 1931: М. Р. Гавриловић, *Развитак банкарства и привреде у Јужној Србији*, Крајничанац, Скопље.
- Гавриловић 1933: М. Р. Гавриловић, *Привреда Јужне Србије*, Немања, Скопље.
- Гнјатовић 2011: D. Gnjatović, „Privilegovana agrarna banka u ulozi likvidacione banke”, у: *Banкарство*, Udruženje banaka Srbije, br. 9-10, Beograd.
- Ђуровић 1986: S. Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918–1941)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd.
- Микић 1994: Ђ. Микић, „Политичка културна и привредна стремљења”, у: *Историја српског народа*, VI-1, (уредник: Андреј Митровић), Српска књижевна задруга, Београд.
- Поповић, Мишић 1929: Н. Поповић, Д. Мишић, *Наша домаћа привреда, фактори, стање, унапређење*, Геца Кон, Београд.
- Stojadinović 1970: M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Otokar Keršovani, Rijeka.
- Чалић 2004: М-Ж. Чалић, *Социјална историја Србије 1815–1941, Успорени најпредак у индустријализацији*, Слио, Београд.
- Чемерићић 1937: М. Чемерићић, „Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875 до 1937 године”, у: *Споменица двадесетипетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937*, (уредник: Алекса Јовановић), Јужна Србија, Скопље.

Ivan M. BEČIĆ

PRIVATE BANK INSTITUTES IN UROSEVAC

Summary

During the interwar period in Urosevac there were two financial institutes. One of them, Bank of Urosevac, founded in 1909 in the period of Ottoman rule, operated secretly under the name of the Holy Tsar Uros Church Fund. The Bank normalized its business in 1920 because of the World War I. Although the bank substantially increased its capital and working capital, in Urosevac there was still a need for financial resources. Therefore, in 1924 another financial institution was established, named The Economic Bank of Urosevac. After the war, the clients of these institutions were merchants and craftsmen, but the agrarian crisis in 1925 made common farmers more and more as the beneficiaries of loans. In the following five years they became the dominant institution clients, as they were in a position to have to accept the conditions that the bank offered them. The most widespread form of banking was a discounting bill with short expire date, but they dealt with real estate and goods, as experienced traders were the dominant shareholders.

Due to the World Economic Crisis and introducing the moratorium on repayment farmers' debts, the banks of Urosevac were not able to continue their own business normally. On the contrary of the twenties and the period of successful business, in the following decade those banks shared the fate of the most monetary institutions in Yugoslavia, and they became the victims of the protection of farmers from the state.

Key words: Bank of Urosevac, The Economic Bank of Urosevac, a discounting bill, dividend, farmers' debts.